

E. SIČAKOVÁ
(Prešov)

POSESIVITA AKO POMENOVACÍ MOTÍV TOPONÝM A HYDRONÝM

УДК 811.162.4' 373.21

Sičáková, E. Posesivita ako pomenovací motív toponým a hydroným; 10 str.; počet použitej literatúry – 6; jazyk slovenský.

Anotácia: V príspevku sme sa zaoberali jazykovou a mimojazykovou stránkou hydroným a toponým, a to najmä ich posesivitou, ktorá sa pokladá za najstarší pomenovací motív. Analyzovali sme hydronymá atoponymá rovnakej štruktúry, pri ktorých ani z hľadiska vzniku nie je vždy jasná primárnosť názvu. Na základe pomenovacích motívov sme poukázali na variabilnosť ich modelovania.

Kľúčové slová: posesivita, vzťahové pomenovacie modely hydroným, štruktúra názvov.

Resume: Possesivity as a naming motive of toponyms and hydronyms. In the contribution we focused on lingual and extralingual aspect of hydronyms and toponyms, especially on their possessivity which is the oldest naming motive. We analysed hydronyms and toponyms of the same structure, there isn't clear primordiality of the name, when they are formed. Based on naming motives we mention variability of their formation.

Key words: possessivity, relative naming models, structure of names

Privlastňovací vzťah (vyjadrený zámenom *čí*) je jeden z najstarších a najrozšírenejších propriálno-pomenovacích motívov. Posesívny vzťah vyjadruje sociálno-kultúrny a sociálno-ekonomický fakt, že „niečo niekomu patrí”. Pri spracúvaní hydronymie povodia Slanej (v skoršom období aj toponymie Ratkovskej doliny) sme získali väčšie množstvo onymických jednotiek posesívneho charakteru, ktorých súčasťou sú antroponymá.

Vzhľadom na to, že na problematiku antropónym ako motivantov toponymických a hydronymických jednotiek nie sú rovnaké názory, chceme sa tejto téme v krátkosti venovať aj my.

Na vyjadrovaní posesivity sa najviac zúčastňujú propriá (priezviská, rodné mená a živé mená), napr. *Bencovo*, *Kieškova dolina*, *Bencov potok*, *Kieškova voda*, *Šulkovie potok*. Podiel apelatív na vyjadrovaní privlastnenia nie je častý, napr. *Farárova okružel*, *Kňazov potok*, *Prepoštov potok*. Uvedené posesívne apelatívne názvy vznikali v súvislosti s cirkevným majetkom a inštitúciami nachádzajúcimi sa v blízkosti pretekajúcich tokov. Odrážali vzťah k cirkevnej vrchnosti. V skúmanej lokalite sa vyskytujú toponymické aj hydronymické jednotky posesívnej štruktúry. Toponymá sme získali najmä terénnym výskumom

a z katastrálnych máp, preto majú vo väčšine prípadov nárečovú podobu, napr. *Fišeró buk* (= *Fišerov buk*), *Ragana bán* (= *Raganovie bán*).

Terénne názvy nie sú monograficky spracované. Hydronymá sme okrem terénneho výskumu získali aj z rôznych historických a súčasných hydronymických publikácií (najmä z vodohospodárskej mapy), kde sú názvy uvedené v spisovnej podobe. Vzhľadom na to, že posesivita vyjadrená v terénnych názvoch je obyčajne staršieho charakteru než posesivita v hydronymách, problematiku javy sa pokúsime vysvetliť práve na hydronymách. Vsúvislosti s vlastnickými vzťahmi možno konštatovať, že najprv bolo pomenované územie patriace nejakému majiteľovi, potom aj potok územím pretekajúci. Ide o hydronymá typu *Klimov potok*, ale aj *Klimov*, či *Ondrikova lúka*. Preto vzťahy medzi toponymami a hydronymami rovnakej štruktúry objasníme na základe mimojazykovej situácie odzrkadlenej v modeloch onymických jednotiek.

Pri opise štruktúry pomenovacieho modelu hydronym sme vychádzali z doterajších výsledkov teoretického bádania v oblasti modelovej teórie onymických jednotiek (R. Šrámek – ojkonymá, 1999; J. Pleskalová – anojkonymá, 1992). Pomenovací akt je zobrazený v pomenovacom modeli. Tvoria ho vzťahový model (VM – výber pomenovacích motívov, vzťah medzi

pomenúvateľom a objektom), štruktúrny model (ŠM) a štruktúrny typ (ST), ktoré spolu stvárajú vybraný pomenovací motív podľa platných jazykových zákonitostí. Vybraný pomenovací motív sa potom zobrazí pomenovacími princípmi (ako napr. proprializácia apelatív, transonymizácia, derivácia, kompozícia a pod. Štruktúrny (slovotvorný) typ je okrem jednotného slovotvorného významu daný rovnakou slovnodruhovou charakteristikou základu názvu a rovnakým slovotvorným formantom.

Na vznik onymickej jednotky má teda rozhodujúci vplyv vzťah pomenúvateľa k pomenúvanému objektu (toku). Tento vzťah je podľa R. Šrámka (6, s. 37) vymedzený štyrmi obsahovo-sémantickými kategóriami, ktoré sa dajú vystihnúť zámenami *kde* (vzťahový model I alebo u J. Pleskalovej A), *kto, čo* (vzťahový model II alebo B), *aký, za akých okolností* (vzťahový model III alebo C) a zámenom *či* (vzťahový model IV alebo D). Jednotlivé druhy vzťahových modelov sa môžu navzájom aj kombinovať.

Medzi hydronymami a anojkonymami sú niektoré spoločné a rozdielne javy. Terénne názvy (anojkonymá) pomenávajú rôzne terénne útvary (*lúky, doliny, vrchy, bány*), ktoré sú niekedy súčasťou pomenovania (*Korimove lúky, Kindisikova dolinka, Hrevadov bán, Ivancova hora*), alebo nie sú (*Vlkovo, Petóšovo, Gálička, Spanie*), a preto môžu byť názvami ktoréhokoľvek z uvedených terénnych útvarov (objektov), a teda aj tokov.

K zamysleniu sa nad primárnosťou posesivity v toponymách a v hydronymách nás priviedla štúdia J. Krška (2006). Autor na s. 328 uvádza, že hydronymá motivované antroponymami majú sekundárnu (nepriamu) motiváciu sprostredkovanú cez terénny názov, a preto v hydronyme nie je vyjadrený vlastnícky vzťah.

Objekty patriace osobám môžu byť rôzneho charakteru (lokality, doliny, územia, ale aj toky). I keď hydronym posesívneho charakteru je v porovnaní stoponymami menej, predsa sa vyskytujú. Ide o hydronymá typu *Markov potok*, *Pavlov potok*, *Mochňáčov potok* (33). Sú to krátke, väčšinou 1 km dlhé toky. Na katastrálnych mapách sú v štrnástich prípadoch doložené aj rovnomenné toponymá (napr. *Markovo*, *Demetrovo*) z toho istého roku ako hydronymá, čo v prípadoch bez doložených terénnych názvov (19) na mapách sťažuje určenie primárnosti názvu.

Názvy *Markov potok*, *Klimov potok* môžu tieť lokalitou patriacou *Markovi*, *Klimovi* (čo *tam je*) potom z hľadiska motivácie (vzťahových modelov) by patrili do vzťahového (motivačného) modelu B, čo znamená, že tok tečie *Markovým*, *Klimovým* územím.

Takto pomenované toky môžu tieť aj vedľa lokality, terénu *Markovo*, *Klimovo*, tak by signalizovali polohu, smer toku vzhľadom na relačný objekt. Potom by toky typu *Markov potok*, *Klimov potok* patrili do modelu A.

Ak je v hydronyme typu *Markov potok*, *Mochňáčov potok* obsiahnuté antroponymum *Marko*, *Mochňáč*, môže signalizovať nielen meno majiteľa pozemku, ale aj toku ním pretekajúceho, a teda vlastníctvo oboch lokalít (toku a územia). Formálne je tento vzťah vyjadrený posesívnou príponou *-ov*. Na základe vlastníctva objektu možno názvy tokov s antroponymom v názve začleniť aj do vzťahového modelu D (*privlastnenie a iný vzťah k osobe*).

Na začlenenie týchto hydronym do vzťahového modelu D vplývajú viac formálne (jazykové) činitele (posesívna prípona *-ov*, *-ova*, *-ovó*), ktoré signalizujú vlastníctvo toku. Mimojazykové okolnosti (vzťah pomenúvateľa k pomenúvanému objektu) zohľadňujú motivačnú stránku (čo *tam je*, *polohu*, *smer toku*), a preto môžu názvy tokov *Markov potok*, *Demetrov potok* patriť do vzťahového modelu B, aj do vzťahového modelu A.

Aby sme názvy typu *Markov potok* nemuseli uvádzať v každom spomenutom vzťahovom modeli, zaradili sme ich do vzťahového modelu D (*vlastníctvo objektu*). Názvy môžu vyjadrovať súčasne pomenovanie lokality a ňou pretekajúceho toku, o čom svedčia aj terénne názvy, ktoré sú na katastrálnej mape doložené vždy vtom istom roku ako hydronymá. Antroponymické hydronymá odzrkadľujú vlastnícky vzťah osoby k pomenúvanému útvaru.

Katastrom obcí *Ratkovská Suchá*, *Ratková* a *Rybník* preteká *Kňazov potok*.

Názvom *Kňazov potok* sa pomenúva nielen 2 km dlhý potok, ale aj dolina, ktorou potok tečie. Nikde sme nenašli terénny názov *Kňazova dolina*, ani podobný terénny názov. Posesívne apelatívne názvy typu *Kňazov potok* vznikali v súvislosti s cirkevným majetkom, nachádzajúcim v blízkosti tokov, preto mohli byť ním aj toky motivované. Tok *Kňazov potok* patril do vlastníctva kňazov, keďže sa usídlili v jeho blízkosti. V katastri obce *Rybník* existoval v stredoveku kláštor nazarénov. Pri prameni sa potok volá *Remplikovo*, teda podľa mena vlastníka časti terénu. Podobná situácia nastala aj pri názve toku *Prepoštov potok* (v neďalekom katastri obce *Gemerská Ves*), ktorý je už v roku 1292 doložený u V. Šmilauera (1932) ako *Praepostpataka, riv.* V súčasných prameňoch názov potoka ani terénneho útvaru nie je doložený.

Antroponymá patria k výrazným motivantom v oblasti toponymie (napr. *Bajzova dolina*, *Ondrikova lúka*). Toponymá signalizujú, že lokalita patrila *Bajzovi*, *Ondrikovi*.

Z hľadiska motivácie je situácia jasná aj pri hydronymách typu *Bajzova dolina*, *Ondrikova lúka*. Sú to názvy tokov motivované už pomenovanou lokalitou a znamenajú, že potok *Bajzova dolina* tečie cez lokalitu *Bajzova dolina*, potok *Ondrikova lúka* tečie cez lúku *Ondrikova lúka*, preto patria do vzťahového modelu B (čo tam je).

Na katastrálnej mape názov *Ondrikova lúka* označuje lokalitu aj potok ňou pretekajúci. V komunikačnej situácii sa pri identifikácii toku pridáva k názvu *Ondrikova lúka* apelatívum *potok*, čiže (*Potok*) *Ondrikova lúka*.

Na základe toho možno názvy tokov typu *Ondrikova lúka*, *Bajzova dolina* chápať ako troj slovné, čiže *Potok Ondrikova lúka*, *Potok Bajzova dolina*. Je to podobný jav, ako aj v jednom, na katastrálnej mape doloženom troj slovnom názve *Potok k topiarni*, z ktorého druhové označenie *potok* nevypadlo. V názvoch tokov *Ondrikova lúka*, *Bajzova dolina* apelatívum *potok* zostalo len v komunikačnej situácii, a to na odlíšenie jedného objektu (*toku*) od druhého (*lúky*, *dolíny*). Vzhľadom na to, že na mapách sú názvy tokov inak označené ako terénne útvary, nebolo na mapách potrebné pri názvoch tokov pomenovaných rovnako ako lúka, dolina, používať názov *Potok Ondrikova lúka*.

Názvy tokov *Ondrikova lúka*, *Bajzova dolina*, *Kieškova dolina* chápame ako názvy (*Potok*) *Ondrikova lúka*, (*Potok*) *Bajzova dolina*. V rámci vzťahového modelu B (čo tam je) je to model (B) D+B. To znamená, že *Potok Ondrikova lúka* tečie lokalitou *Ondrikova lúka*. Pomenovacím motívom toku bol druh objektu (*lúka*), ktorou tok preteká. Posesívnosť je vyjadrená písmenom D.

Aby sme rozlíšili názvy tokov typu *Ondrikova lúka*, *Bajzova dolina*, patriacich do vzťahového modelu B (čo tam je), od názvov tokov typu *Markov potok*, *Demetrov potok*, s explicitne vyjadreným druhovým označením (*potok*), zaradili

sme skupinu hydroným typu *Markov potok*, *Demetrov potok* do vzťahového modelu D (s motívom privlastnenia). Možno predpokladať, že toky *Markov potok*, *Demetrov potok* tečú pravdepodobne už skôr pomenovaným terénom *Markovo*, *Demetrovo* (hoci na katastrálnej mape sú tieto dva objekty -lokalita a tok – doložené vždy v tom istom roku [1869]), a tak budú názvy patriť do vzťahového modelu B. Potoky môžu tiecť aj vedľa lokality *Markovo*, *Demetrovo*, potom budú názvy tokov patriť do vzťahového modelu A, ale rovnako môžu názvy signalizovať aj vlastníctvo toku, a preto patria do vzťahového modelu D. Modelovaním hydroným sme sa podrobne zaoberali v štúdiu z roku 2007.

V adjektívnych hydronymách ženského rodu s príponou *-ová* sa názvom stalo priezvisko (*Ivancová*, *Vansová*), ktoré najskôr mohlo mať podobu *Ivancova voda*, *Vansova voda*. Elipsou apelatíva *voda* sa stalo jednoslovným pomenovaním. Vzhľadom na to, že podoby hydroným so sufixom *-ová* nevyjadrujú privlastňovací vzťah, mohlo pri pomenovaní objektu v nárečovom prostredí (názvy sú z katastrálnych máp a z terénneho výskumu) dôjsť k splynutiu dvoch skupín adjektív (posesívnych a vlastnostných), pretože obyčajný používateľ ich v komunikačnej situácii nerozlišuje. Uvedené typy hydroným prešli zo skupiny privlastňovacích (posesívnych) prídavných mien do skupiny vlastnostných prídavných mien.

Posesívny motív vyjadrujú aj názvy s príponou *-ovec* (*Havrilovec*, *Ivanovec* – patrili *Ivanovi*, *Havrilovi*) a s príponou *-ka* (*Stankovička*, *Gálička*), ktoré znamenajú, že tok (objekt) patrili *Stankovičke*, *Gáličke*. Uvedené názvy, v porovnaní s názvami typu *Farkašov potok*, *Markov potok*, môžu však dokumentovať skutočnosť, že najprv pomenovali pole, lán a následne sa názov preniesol na tok, ktorý pomenovaným územím preteká. Potom by názvy *Gálička*, *Ivanovec* patrili do vzťahového modelu B, pretože tečú *Gáličkiným*, *Ivanovým* územím. Pomenovací motív je však v oboch prípadoch rovnaký, pretože odráža vlastníctvo objektu.

Názvy so sufixom *-ovský* (*Michlovský potok*, *Krúpovský potok*, *Durkovský potok*) vyjadrujú, že tok tečie od lúky *Michlová*, od honu *Krúpovo*, od *Đurkovho vrchu*, čiže od podobne pomenovaných objektov. Názvy tokov tak dokumentujú polohu tokov vzhľadom na objekt, podľa ktorého boli pomenované (preto môžu patriť aj do vzťahového modelu A), ale aj vlastníctvo toku. V bežnej komunikácii sa však popri podobe *Michlovský potok*, *Krúpovský potok*, *Durkovský potok* používa aj ich druhá podoba, a to *Michlov potok*, *Krúpov potok*, *Đurkov potok*, ktoré dokumentujú (podobne ako aj v názvoch s príponou *-ová/-ová*), že v komunikačnej situácii sa druh adjektív nerozlišuje. Obe podoby názvov sa používajú ako rovnocenné a znamenajú, že privlastnenie sa vyjadruje aj sufixom *-ovský*. Podľa *Morfológie slovenského jazyka* (2, s. 222) „v staršom spisovnom úze rodovú príslušnosť a privlastňovanie rodine vyjadrovali prídavné mená s

príponou *-ovský, -ovská, -ovské (-ovskô)*.” Vyskytli sa aj názvy s príponou *-ovie* (*Šulkovie, Žlebkovie* – v nárečí s príponou *-oviá*), ktoré sa tvoria od vlastných mien mužského rodu a vyjadrujú príznak príslušnosti celej rodine.

Uvedené typy hydroným s rôzne vyjadreným príznakom privlastnenia a príslušnosti dokumentujú fakt, že jeden štruktúrny (slovotvorný) model sa v konkrétnom pomenovaní môže vyjadriť rôznymi štruktúrnymi (slovotvornými) typmi, napr. *Korintov, Korimový, Korimovie (-viä), Korimovský potok*. Slovtvorný typ je obmedzený systémovými možnosťami daného národného jazyka.

Najfrekvencovanejšie pomenovacie modely hydroným Pri tvorení hydroným vyjadrujúcich posesivitu sa využili rôzne pomenovacie postupy. Vyskytli sa aj dvoj slovné názvy s apelatívom *potok* a s privlastňovacím adjektívom zakončeným sufixom *-ov, -ova* (*Markov potok, Kieškova voda*), podobne ako aj v jednoslovných privlastňovacích prídavných menách typu *Demetrov*. Väčšina názvov má rovnakú štruktúru, pretože posesívny motív sa najčastejšie vyjadruje sufixom *-ov*. Najbežnejším pomenovacím postupom (princípom) je derivácia (*Korimov, Demetrov*), transonymizácia (*Ivancová, Vansová*). **Zastúpené sú nasledovné štruktúrne modely a typy:**

VM D+B, ŠM: ADd + S; adjektívne hydronymá utvorené z proprií (osobných mien) a apelatív, sufixom *-ov* + apelatívum *potok* (*Markov potok, Čákovpotok*); *-ova* (*Palíšova voda, Kieškova voda*); *-ový*: *Korimový potok, Klimový potok* (vyjadrujú privlastnenie toku nejakou osobou alebo inštitúciou); *-ovie*: *Priščovie potok, Šulkovie potok* (vyjadrujú ú privlastnenie celej rodine);

VM D, ŠM: ADd, ST: *-ov, -ova, -ovo, -ove*; adjektívne hydronymá odvodené od osobných mien; *-ov* (*Demetrov, Klimov*); *-ova*: *Ivancová, Palíšová* (signalizujú, že tok patrí *Ivancovej, Palíšovej*); *-ovo* (*Petovcovo, Petošovo*); *-ovec*: *Havrilovec, Ivanovec*;

VM D+B, ŠM: ADd + S; adjektívne hydronymá utvorené z proprií mužského rodu sufix *-ovský* + apelatívum *potok* (*Pališovský potok, Štefkovský potok*);

VM D, ŠM: Sd, ŠT: *-ká, -ho*; substantívne hydronymá utvorené z proprií, sufix *-ká*: (*Gáličká*); sufix *-ho* (*Lániho*);

Hydronymá patriace do vzťahového modelu D (posesívny motív)

VM D: *-ov* \ *Čurdov, Demetrov, Klimov, Korimov*;

VM D+B: *Bencov potok, Bartonov potok, Barančov potok, Čákov potok, Čechov potok, Demetrov potok, Havrilov potok, Haraginov potok, Klimov potok, Kováčov potok, Kušpálov potok, Kňazov potok, Lukáčov potok, Mackov potok, Markov potok, Martinkov potok, Merindov potok, Mochňačov potok, Mošov potok, Palinov potok, Pališov potok, Pavlov potok, Paškov potok, Pradedov potok, Prepoštov potok, Šimkov potok, Štefkov potok, Šturmanov potok,*

Toboškov potok, Tomášov potok, Trnkov potok, Vlachov potok, Zánov potok;
 VM D+B: -ový: *Demetrovýpotok, Korimovýpotok, Klimovýpotok;*
 VM D: -ovo: *Petošovo, Petovcovo, Rejkovo, Remplikovo;*
 -ova: *Ivancová, Pališová, Bérová, Cipová, Ripalová, Romoková, Vansová;*
 VM D+B: -ova: *Kanova voda, Kieškova voda, Palúšova voda;*
 -ovie: *Priščovie potok, Šulkovie potok, Žlebkovie potok,*
 -ovský: *Bindikovský potok* (hypokoristikum od osobného mena *Benedikt!Bendik*), *Borzíkovský potok, Čechovský potok, Ďurkovský potok*
Klieškovský potok, Korimovský potok, Pališovský potok (z osobného mena *Poliš*,
 hypokoristikum od mena *Pavel*, ako *Daniš*), *Štefkovskýpotok, Vlachovský*
potok, Židlovský potok;
 -ský: *Gampelský potok* (patrí *Gampelovi*);
 -ho: *Lániho potok;*
 VM D: -ovec: *Havrilovec, Ivanovec, Mihovec;*
 -ká: *Gálička, Proviantka, Stankovička, Šafárka.*

V príspevku sme poukázali na javy súvisiace s jazykovou (formálnou) a mimojazykovou stránkou posesívnych hydroným a toponým typu *Markov potok, Ondrikov potok* a *Ondrikova lúka, Bajzova dolina, Korimovo*, v ktorých posesivita je formálne najčastejšie vyjadrená sufixom *-ov, -ova, -ovo, -ovie*, no javy súvisiace s obsahovou stránkou hydroným a toponým ponúkajú viaceré pohľady na ich analýzu a modelovanie.

Skratky

AD – nederivované adjektívum ADD – derivované adjektívum S – nederivované substantívum Sd – derivované substantívum ŠM – štruktúrny model ŠT – štruktúrny typ VM – vzťahový model

Literatúra

1. KRŠKO, Jaromír: Antroponymá ako motivanty terénnych názvov a hydroným. In: Acta onomastica. Roč. XLVII. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2006, s. 326 – 336, ISBN 80-86496-34-1
2. Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
3. PLESKALOVA, Jana: Tvorení pomístních jmen na Morave a ve Slezsku. Jinočany: Nakladatelství a vydavatelství H&H 1992. 152 s.
4. SIČÁKOVÁ, Luba: Pomenovacie modely vhydronymii. In: Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie. Bratislava:

STUDIA SLOVAKISTICA. 10

Veda, vydavateľstvo SAV 2007, s. 210 – 226, ISBN 978-80-224-0971-1

5. SMILAUER, Vladimír: Vodopis starého Slovenska. Praha a Bratislava: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislave vytiskla Statní tiskárna vPraze 1935. 564 s.

6. ŠRÁMEK, Rudolf: Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita 1999. 191 s. + 19 strán mapové prílohy. ISBN 80-210-2027-X

Poznámka:

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantu KEGA Integrovaná didaktika slovenského jazyka a literatúry pre primárne vzdelávanie č. 3/7270/90